

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК: 911.375.3

doi: 10.15407/ugz2016.03.039

А.А. Мозговий

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

КОНФЛІКТИ МІСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Мета публікації – висвітлення географічних аспектів конфліктності розвитку міста як складної відкритої суспільно-територіальної систем. Характеризуючи конфліктну взаємодію в міському просторі, також було розмежовано такі поняття як «конфліктна ситуація», «конфліктність» і «конфліктогенність». Узагальнено основні підходи до систематизації міських конфліктів. Визначено, що конфлікти є не тільки наслідком динамічного міського розвитку, але і його умовою. Запропоновано і апробовано на прикладі великих міст України застосування контент- та івент-аналізу в географічних дослідженнях конфліктності міського простору. Виявлено, що не існує прямої кореляції між чисельністю населення міста й інтенсивністю конфліктної взаємодії в ньому. Однак частота виникнення конфліктних ситуацій в містах-мільйонерах значно вища, ніж в інших підгрупах великих міст. При цьому при зонуванні конфліктності території великих міст було виявлено такі територіальні закономірності: висока конфліктність властива центральним та приміським зонам великих міст, в той час як середні й периферійні зони не вирізняються високою частотою виникнення конфліктних ситуацій і реальних конфліктів.

Ключові слова: місто; міський розвиток; конфліктна ситуація; конфліктність; конфліктогенність; міські конфлікти.

A.A. Mozgovyi

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

CONFLICTS OF URBAN DEVELOPMENT IN UKRAINE

The purpose of this publication – devoted to the geographical study of conflict in urban development in Ukraine. In the process of studying of urban conflict we also demarcated such concepts as «conflict situation», «frequency of conflicts» and «risk of conflicts». In the article were summarized the main approaches to the systematization of urban conflicts. We made conclusion that conflicts are prerequisite for urban development. There is no direct correlation between the size of the city's population and the intensity of the conflict interaction in it. However the frequency of conflicts is much higher in the cities with a population of over a million inhabitants than in the other groups of large cities. Also if zoning the metropolitan area according to frequency of conflicts we identified the following areas: a high conflict environment - downtown area and suburban areas of large cities; with moderate conflict environment - middle districts and peripheral areas of cities.

Key words: city; urban development; conflict situation; frequency of conflicts; risk of conflicts; urban conflicts.

Актуальність дослідження

У сучасному місті, особливо великому, відбувається концентрація не тільки населення, капіталу, соціальної та промислової інфраструктури, але й відходів функціонування міської системи: накопичення твердих і рідких, найчастіше небезпечних, відходів; викиди рідких і газоподібних відходів виробництва у водні об'єкти і повітряний простір; скорочуються площі зелених насаджень. Виникає відчуженість людини від компонентів природи. Усі ці процеси несприятливо позначаються на умовах життя населення. Проте, число міст зростає, збільшується і концентрація населення в них. Навіть побіжний аналіз наукових географічних, містобудівних, економічних, гуманітарних та соціологічних публікацій підтверджує, що в останні десятиріччя проблеми розвитку міст виходять на перший план. Місто розглядається як феномен сучасного світу. Міста розвиваються за своїми законами і мають

величезний вплив не тільки на прилеглі території, а й перетворюються на центри глобального впливу, набуваючи нових або модернізуючи старі свої функції.

Впродовж історії людської цивілізації процес міського розвитку супроводжувався протиріччями, часто переходячи в їх гостру форму – конфлікти. Фахівці-урбаністи відносять міста до конфліктогенних просторів з особливими умовами розвитку, а онтологія конфлікту здавна цікавила фахівців різного профілю, наприклад, філософів, а також психологів, соціологів, політологів, культурологів і представників багатьох інших гуманітарних галузей знань. Особливе місце у вивченні природи конфліктів посідають математичні вишукування, особливо в області теорії ігор. Деяка роз'єднаність і різномірність наукового знання про природу конфліктів, а також підвищення їхньої гостроти і згубності наслідків впливу на життя людей викликали

гостру потребу в узагальненні та систематизації знання про конфлікти.

Географічні дослідження конфліктів не обмежуються сьогодні тільки областями політичної географії та геополітики. Дедалі більшої актуальності набувають вивчення конфліктів в галузі природокористування, удосконалюються способи їх картографування.

Проблематика конфліктів міського розвитку охоплює широке коло теоретичних і прикладних питань, дослідження яких ґрунтується на таких концептах і фундаментальних наукових категоріях як «система», «розвиток» і «простір». Місто може слугувати яскравим прикладом середовища, що концентрує масу гетерогенних конфліктів у межах однієї територіальної системи, особливо в реаліях сучасної України, і тому є надзвичайно складним і цікавим об'єктом географічного дослідження конфліктної взаємодії територіальних систем.

Геоконфліктологія є новітнім науковим напрямом досліджень, об'єктно-предметне поле якої лежить в царині конфліктної взаємодії природно- і суспільно-територіальних систем, тому що спеціальної наукової літератури з цієї тематики не так багато.

Порівняно краще опрацьоване це питання дослідниками західних наукових шкіл, зокрема стосовно взаємодії локальних спільнот в межах міста для досягнення суспільно важливих цілей [5], виявлення та ідентифікації міських конфліктів [6], висвітлення питань міських конфліктів в контексті сталого (збалансованого) розвитку міст [7]. Однак названі дослідження здійснювались переважно в межах суспільствознавчих наукових напрямів, що посилює потребу в суспільно-географічному дослідженні конфліктів міського розвитку.

Мета цієї публікації – висвітлення географічних аспектів конфліктності розвитку міста як складної відкритої суспільно-територіальної системи.

Виклад основного матеріалу

Місто ми розглядаємо як складну відкриту суспільно-територіальну систему. Структурна складність міської системи призводить до «вертикальних» і «горизонтальних» суперечностей між ієрархічно різними елементами. Функціональна складність викликає протиріччя, пов'язані з якісно різною, а іноді протилежною спрямованістю процесів функціонування системи. У свою чергу, динамічна складність породжує суперечності дисонансно-резонансного характеру, пов'язані з аритмічністю процесів, розбіжністю їх часових параметрів і несинхронізованістю.

Гострими проявами подібних протиріч є конфлікти.

У процесі накопичення та узагальнення людством наукового знання стає дедалі очевиднішим, що концепти «розвиток» і «конфлікт» знаходяться в діалектичній єдності. Виходячи з сучасного загальнонаукового уявлення про розвиток [2], під **міським розвитком** ми розуміємо незворотні, закономірні й спрямовані зміни суспільно-територіальної організації міського простору. Цей процес супроводжується постійною трансформацією поселенської мережі з переміщенням населення в міста та істотною зміною способу життя цього населення.

З одного боку, конфлікт заперечує розвиток, а з іншого – виступає невід'ємним його атрибутом і навіть необхідною умовою. Серед усієї безлічі сучасних наукових визначень конфлікту найприйнятнішим для нашого дослідження ми вважаємо таке: **конфлікт – це «протидія двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, які претендують на зумовлений ними стан дійсності»** [1].

Конфліктуючими сторонами в міській системі можуть бути суб'єкти господарської діяльності, органи управління, громадські об'єднання, окремі особи і навіть технічні системи. Як зазначалося вище, міські конфлікти найчастіше виникають як результат загострення протиріч розвитку міської системи. Конфліктувати між собою можуть також різні види розвитку міста – територіальний, демографічний, функціональний та соціально-економічний.

До конфліктної ситуації також може призводити конкуренція між суб'єктами. Однак, на нашу думку, не слід отожднювати конкуренцію з конфліктом, тому що певне змагання між суб'єктами за поліпшення умов функціонування в межах міського простору за ресурси розвитку або досягнення певного стану міського середовища, насправді, не обов'язково призводить до конфлікту. Основними визначальними рисами конкуренції і конфлікту є те, що при конкуренції суб'єкти діють кожен «на своєму полі», а також те, що дії для забезпечення успіху мають позитивний характер. Окремим аспектом цього питання є конкуренція між містами як соціально-економічними системами, а також образами і брэндами міст. Ця проблематика потребує окремого поглибленого дослідження.

При характеристиці конфліктної взаємодії в міському просторі важливим є розмежування таких понять як «конфліктна ситуація», «конфліктність» і «конфліктогенність». Зупинимось на них докладніше.

Конфліктна ситуація – це збіг обставин з об'єктивними передумовами для конфлікту, що провокує деструктивні дії сторін, тобто виникнення конфлікту. Часто конфліктну ситуацію асоціюють з власне конфліктом, що є помилковим

уявленням, тому що конфлікт може мати неявну, приховану або латентну фазу. Така фаза може залишитися непоміченою. Конфліктна ситуація в міському просторі сигналізує про нагальну необхідність втручання з боку відповідних управлінських структур. Конфліктам між приватними і суспільними інтересами городян, між різними міськими підсистемами завжди передують конфліктна ситуація. Можна стверджувати, що розв'язання конфліктних ситуацій – показник ефективності міської влади.

Конфліктність – це показник, що характеризує частоту і гостроту виникнення і перебігу конфліктів у місті та ступінь залученості в конфліктну взаємодію суб'єктів. Виділяють низьку, середню, прийнятну і високу конфліктність.

Центральною детермінантою конфліктності є система суперечностей, що виникають в процесі міського розвитку і відтворення предметного плану соціально-економічної активності. Рівень емергентності в розвитку міста як системи і ступінь ефективності спільної діяльності суб'єктів міського середовища виступають провідними чинниками, що визначають змістовні причини і інтенсивність конфліктності в місті. На прикладі дослідження інших складних систем конфліктологи встановили, що певний рівень конфліктності не є фактором дезінтеграції вискоелективної системи, часто він є прийнятним і навіть бажаним для ефективного функціонування системи.

Конфліктогенність міського розвитку, на нашу думку, – це потенціал можливих конфліктів, які можуть виникнути в процесі взаємодії суб'єктів міського розвитку. Конфліктогенність впливає на стан міського середовища і проявляється в мобілізації просторових, матеріальних і нематеріальних ресурсів, асиметричності деструктивних дій, що може призвести до згубних наслідків для сторін – носіїв інтересів. Конфліктогенність може характеризувати потенціал конфліктної взаємодії на різних територіальних рівнях: міста загалом, окремого району, зони впливу міста [3].

Окремою проблемою в дослідженні міських конфліктів є питання їхньої систематики. У сучасній науковій практиці систематизації конфліктів існує безліч підходів. Це зумовлено досить широким колом наук і галузей знань, які вивчають конфлікти – від психології до теорії міжнародних відносин. Проаналізувавши і порівнявши існуючі класифікації конфліктів, запропоновані представниками різних наук, ми дійшли висновку, що для потреб географічного дослідження конфліктів можуть бути використані далеко не всі з них. При систематизації конфліктів міського простору дедуктивним шляхом дослідник отримує можливість оперува-

ти конкретними просторово-часовими таксонами (класами) конфліктів.

Наш досвід дослідження цих питань показав, що різні класифікації конфліктів ефективніше застосовувати на перших, польових етапах дослідження, на пізніших етапах, застосовуючи індуктивні методи, дослідник відкриває можливості більш ефективного застосування таксонів якісного характеру (типів) конфліктів міського простору.

Процес систематизації конфліктів передбачає глибокий підхід до ідентифікації об'єкта і суб'єктів, передумов і наслідків конкретного конфлікту, що розвивається в міському просторі. Тому при дослідженні міських конфліктів незамінною стає тріада класичних методів: описово-географічного, історико-географічного та порівняльно географічного. «Паспортизація» міських конфліктів, проведена за допомогою вищезазначених методів, дає змогу географу досить чітко визначити масштаби впливу того чи іншого конфлікту на міський розвиток.

Тобто, географічна «прив'язка» загальнонаукової типізації конфліктів, на нашу думку, створює нові дослідницькі можливості. Яскравіше проілюструвати це можна на прикладі дослідження ергатичних конфліктів, тобто конфліктів різних міських підсистем, де суб'єктність в традиційному уявленні як така відсутня. Саме географія має широкий інструментарій для подібних досліджень.

Переходячи від загальних питань міського розвитку до прикладного рівня дослідження, зауважимо, що Україна нині є високоурбанізованою країною. Хоча за офіційними даними в міських поселеннях нашої країни проживає трохи більше 69% населення (на 01.01.2015 р) [4], цей показник не відображає реальних наслідків урбанізації, оскільки спирається на формальну ознаку адміністративної реєстрації місця проживання громадян. За нашими оцінками, рівень урбанізації України вже сягає 75%, тобто фактично країна за цим показником знаходиться серед найбільш урбанізованих у світі. Природно, що в Україні всі проблеми і негативні наслідки урбанізації мають гострий прояв.

Усі попередні періоди трансформаційних процесів в Україні, особливо в останні роки, призвели до стійкого скорочення чисельності її населення внаслідок міграцій і зниження показників природного відтворення, вираженої диспропорції соціально-економічного розвитку міст, сіл і регіонів, докорінної зміни структури виробництва, порушення певних еволюційних процесів урбанізації і субурбанізації, розвитку приміських зон великих міст, занепаду багатьох міських поселень – і все це на тлі старіння основних фондів виробництва, а також виробничої, транспортної та технічної

інфраструктури. Інтереси приватних інвесторів (особливо олігархів) «розірвали» внутрішню структуру планування у великих містах. Без сумніву, всі ці процеси істотно змінили обличчя українських міст.

Нині в Україні налічується 460 міст (на 01.01.2016 р). З них 45 відносяться до категорії великих, тобто мають чисельність населення понад 100 тис. осіб. Більшість з них розташовані на сході і півдні країни. Великим містам притаманна значна внутрішньогрупова строкатість умов міського середовища. На тлі великих міст України за соціально-економічними умовам розвитку особливо виділяються міста-мільйонери не лише за чисельністю населення, а й за статусом, а також обласні центри. Саме в них спостерігається найбільша подієва активність і саме в них найчастіше відбувається зіткнення інтересів як приватних з громадськими, так і місцевих з національними.

Перевірка вищевикладеної робочої гіпотези потребує відповідного методичного апарату. Національна статистика не передбачає збору даних щодо конфліктів. Існуюча статистика, що відображає криміногенну ситуацію в населених пунктах, розкриває конфліктність лише частково і в основному стосується міжособистісних конфліктів. Тому для потреб цього дослідження були залучені такі методи: контент-аналізу (використаний на етапі збору первинної інформації); ранжування (на етапі систематизації зібраної кількісної інформації); івент-аналізу (на етапі корекції і валідації отриманих результатів).

На першому етапі, за категорії контент-аналізу було прийнято конфліктність міського середовища великих міст України, а як смислові одиниці – фрагменти тексту, зміст яких відображає категорію аналізу. Одиницями підрахунку були визначені такі лексеми і словосполучення: «конфлікт», «конфліктна ситуація», «зіткнення інтересів» і «протиріччя». За допомогою метапошукових, а також інформаційно-пошукових систем було здійснено контент-аналіз відкритих інтернет-ресурсів по кожному з 45 міст.

На другому етапі проведено ранжування великих міст України за кількісним показником згадуваності одиниць підрахунку: виділено низький (до 5 тис. збігів), середній (від 5 до 10 тис. збігів) і високий (від 10 тис. збігів) рівні конфліктності.

На завершальному етапі здійснено корекцію результатів ранжування за допомогою івент-аналізу (значимості подій для міста, регіону, держави загалом) і валідацію (логічна перевірка правильності зв'язків).

Інтерпретуючи отримані результати, відзначимо, що найвища конфліктність міського середо-

вища притаманна містам-мільйонерам – всі п'ять міст цієї групи мають високий рівень конфліктності. Відносно обласних центрів ситуація не однозначна. Міста цієї категорії розподілилися між трьома групами: з високою конфліктністю – 10 міст, із середньою – 8, з низькою – 8, тобто майже рівномірно. Найвищою конфліктністю серед обласних центрів характеризується Київ, найнижчою – Ужгород.

Крім того, в групі з високою конфліктністю виявилися обидва великих кримських міста – Сімферополь і Севастополь. Зараз стає очевидним, що такі результати можна було сприймати як певне застереження ситуації, що склалася нині довкола АР Крим. Також до цієї групи були віднесені великі промислові центри (Кривий Ріг і Маріуполь).

Показовою є та обставина, що всі «регіональні столиці» (крім Львова) знаходяться в групі з високою конфліктністю. Такий результат ми пов'язуємо з підвищенням в останні роки ефективності муніципального управління в цьому місті. Те ж саме, на нашу думку, стосується і Вінниці, яка «відкриває» групи великих міст з низькою конфліктністю середовища. Як і Львів, Вінниця в своїй групі значно перевершує інші міста за чисельністю населення, тобто ці два міста є «винятками з правил».

Певна географічна закономірність простежується в тому, що всі великі міста Півночі України, історико-географічно це міста Волині, Полісся і Сіверщини, характеризуються порівняно низькою конфліктністю середовища. Низькоконфліктна зона простежується субширотно – від Сум до Луцька. Найменша конфліктність серед великих міст України, за результатами проведеного аналізу, фіксується в м. Кам'янець-Подільський. Це місто має також найменшу чисельність населення в цій категорії міст.

Вирізняються в своїй групі міста Северодонецьк та Керч. Їх порівняно високе положення у шкалі конфліктності, на нашу думку, можна пояснити певною інформаційною інерцією подій 2003–2004 рр. (конфліктна ситуація навколо о. Коса Тузла і загальнонаціональне внутрішньополітичне протистояння після президентських виборів 2004 року).

Незважаючи на те, що отримані попередні результати відкореговано і вони набули певної валідності й репрезентативності, застосовувана методика, на нашу думку, має ряд недоліків. Зокрема, це значна залежність результатів від мови пошуку, неможливість усунення «інформаційного шуму», неможливість задання чітких часових рамок пошуку. Останній недолік потребує значних зусиль з боку дослідника.

Наприклад, у цьому конкретному дослідженні не враховано трагічні події на Півдні і Сході України 2014–2016 рр., що вплинуло на результати.

Військовий конфлікт на Сході України призвів до зниження обсягів промислового виробництва, до руйнування інфраструктури в багатьох містах, до раптової зміни системи розселення регіону внаслідок міграції населення і його організованого переселення із зони військових дій. З міст, які перебувають в зоні конфлікту, виведено в інші регіони багато установ НАН України та вищих навчальних закладів. Частина населення Донбасу переїхала до Росії, Білорусі, Польщі та інших держави. Ці процеси вплинули не лише на міський розвиток анексованого Криму, території проведення АТО, а й всієї України і потребують спеціальних досліджень.

Висновки

Внаслідок проведеного дослідження конфліктної взаємодії у великих містах України, можна зробити такі узагальнення:

- Визначено, що конфлікти є не тільки наслідком динамічного міського розвитку, й необхідною його умовою. На нашу думку, важливим є усвідомлення серед широких кіл урбаністів неминучості конфліктів у процесі розвитку міста. Конфліктогенність є невід'ємною атрибутивною рисою міського розвитку. Саме економічні, соціальні та екологічні конфлікти, що виникають в процесі функціонування міської системи, спонукають до пошуку можливостей і мобілізації ресурсів для розвитку як окремого міста, так і міських мереж.
- Встановлено, що в національній статистичній системі України відсутні дані, які безпосередньо, або ж опосередковано характеризували б конфліктність в населених пунктах. У таких умовах, як ми вважаємо, при суспільно-географічному дослідженні міських конфліктів слід долучати «нетрадиційні» для географії методи: івент- і кон-

тент-аналіз, системно-ситуаційний аналіз і групи соціологічних методів дослідження конфліктної взаємодії. При цьому важливе значення мають класичні географічні методи, такі як описово-географічний, історико-географічний, порівняльно-географічний та картографічний.

- Виявлено, що не існує прямої кореляції між чисельністю населення міста та інтенсивністю конфліктної взаємодії в ньому. Немає підстав стверджувати, що гострота конфліктів у конкретному місті якимось чином корелюється з його величиною, однак частота виникнення конфліктних ситуацій в містах-мільйонерах значно вища, ніж в інших підгрупах великих міст. Принагідно зауважимо, що при спробі зонування території великих міст за ступенем конфліктності було виявлено такі територіальні закономірності: високою конфліктністю характеризуються центральні та приміські зони великих міст, в той час як середні й периферійні зони не вирізняються високою частотою виникнення конфліктних ситуацій і реальних конфліктів.

- Простежено вплив конфліктів на формування умов життя населення великих міст. При порівняно високому рівні життя мешканців великих міст, значна кількість конфліктогенів в міському середовищі і загальний високий потенціал конфліктної взаємодії у великих містах створюють кумулятивний негативний вплив на формування умов життя населення великих міст. Це виявляється як на рівні міжособистісної взаємодії, так і на рівні взаємодії кількісно значних соціокультурних спільнот.

- У зв'язку з тим, що для вітчизняної географії конфліктологічна проблематика є відносно новою, ця тема потребує подальшого поглибленого суспільно-географічного дослідження.

References [Література]

1. *Worldwide Encyclopedia. Philosophy* (2001). Moscow: AST. [In Russian]. [Всемирная энциклопедия. Философия. – М.: АСТ, 2001. – 1312 с.]
2. *Encyclopedic Dictionary of Philosophy*. Ed. Shynkaruk V.I. (2002). H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Abrys. [In Ukrainian]. [Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Під ред. В.І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 750 с.]
3. Mozgovyi A.A. (2014). Conflictogenic nature of urban space: research methodology. *Ukrainian geographical journal*, 3, 43–51. [In Ukrainian]. [Мозговий А.А. Конфліктогенність міського простору: методологія дослідження // Укр. геогр. журн. – 2014. – № 3. – С. 43–51.]
4. *The population of Ukraine for January 1, 2015* (2015). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv: Consultant. [In Ukrainian]. [Чисельність наявного населення України на 1 січня 2015 року / Відп. за випуск Тимошенко Г.М. Державна служба статистики України. – К.: ТОВ Видавництво «Консультант», 2015. – 111 с.]
5. Enrico Gualini, João Morais Mourato, Marco Allegra (eds.) (2015). *Conflict in the City. Contested Urban Spaces and Local Democracy*. Berlin: JOVIS.
6. Hoalachan A., Tewdwr-Jones M. (2015). *Localism, scale and place in claims for sustainable urbanism: Moving beyond the idealist and materialist*. London: Routledge.
7. *Locating Urban Conflicts. Ethnicity, Nationalism and the Everyday*. Edited by Wendy Pullan and Britt Baillie. (2013). University of Cambridge. London: PALGRAVE MACMILLAN.